

ILLÉS LAJOSNÉ

A NEVELÉS PROBLÉMÁINAK KOMPLEX MEGKÖZELÍTÉSE
A SZOVJETUNIÓBAN

A felnövő nemzedék arculata, magatartása, törekvései egyre nagyobb érdeklődést keltenek napjainkban a Szovjetunióban. Ha nyomon követjük az utóbbi két esztendő pedagógiai és pszichológiai szakirodalmát, megállapíthatjuk, hogy mind jobban utat tör egy komplexitásra irányuló egészséges, reális szemlélet, melynek eredménye a fiatalok megismerésének, megértésének és a helyzetükbe való beleélésnek az igénye. Egyre több neves pedagógus, pszichológus és szociológus keresi-kutatja a fiatalok életbe lépésével, felnőtté válásával, hivatáskeresésével összefüggő általános és speciális erkölcsi-emberi problémákat, s igyekszik nemcsak kérdéseket feltenni, hanem meggyőző válaszokat is adni.

A kommunizmus építése nem spontán, nem ellentmondások nélküli társadalmi folyamat. A társadalmi, politikai és gazdasági viszonyok fejlődése az állampolgári aktivitásnak és felelősségnek új követelményrendszerével jelentkezik. E nélkül az emberi részvétel nélkül a szovjet állam csak szerkezeti adottság, jogi formula lenne. Ennek az aktív magatartásnak a tartalmát a szovjet szakemberek többféleképpen értelmezik. Van, aki a szocialista nevelés valamennyi hordozójaként fogja fel, mások elsősorban a világnézeti, erkölcsi, politikai tudatosságra gondolnak. *L. I. Brezsnyev* erről a Szovjetunió Kommunista Pártjának XXV. kongresszusán a következőket mondta: „Az egész nevelőmunka komplex megközelítésére van szükség, vagyis az eszmei-politikai nevelés, a munkára nevelés és az erkölcsi nevelés szoros egységének megteremtésére.” Majd így folytatja a gondolatsort: „A kommunista nevelés megköveteli a közoktatás és a szakképzés rendszerének állandó tökéletesítését. Ez különösen fontos most, a tudományos-technikai forradalom körülményei között. Ez a forradalom a korábbiaktól eltérő jelleget ad a munkának, következésképpen az ember munkára való felkészítésének is. Sokat teszünk e téren, de az, ami eddig történt, még nem old meg minden feladatot.”

A szovjet társadalom olyan politikai tudattal és magas műveltséggel rendelkező, humanista szellemű, közösségi emberek képzését és nevelését tűzi ki célul, akik a legmodernebb termelési folyamatot is el tudják sajátítani. A technikai forradalom következtében létrejött feltételek az ifjúságtól műveltségbeli és szakmai rugalmasságot, alkalmazkodóképességet követelnek. Világnézeti és erkölcsi magatartásának is magas mércét szabnak. Ez ugyanakkor azt is jelenti, hogy a *nevelő ráhatásnak is megváltozott a helye, szerepe, közege*. A mai ifjúság növekedésének és nevelődésének az előző koroktól és más társadalmi rendszertől eltérő környezete új, sajátos problémákat hordoz s hatásokat sugároz. Ennek az ifjúságnak az erkölcsi-politikai arculata és magatartása a tudomány, a technika fejlődésének ellenállhatatlan vonzaskörében alakul ki. A modern tudománynak és techni-

kának ez a mindennapi élménye olyan korban válik az ifjúság életének részévé, melyben egész világra kiható jelentőségű társadalmi átalakulások bontakoztak és bontakoznak ki.

Az ifjúság problémáinak komplex vizsgálatát éppen alakuló, forrongó állapota, különleges társadalmi helyzete indokolja. A Szovjetunióban az ifjúság már korán – jog szerint is – bekapcsolódik a felelősségteljes, önálló munkába, aktívan részt vesz a társadalmi életben, s maguk a fiatalok is tudják, hogy ennek megfelelően alakulnak jogaik és kötelességeik. A kommunizmus a szocializmushoz képest is magasabban szervezett társadalom, amely mind az anyagi termelés szférájában, mind a termelési viszonyok fejlesztésében olyan minőségi követelményeket támaszt az iskolával szemben, amelyek többek között a tanulók aktív, kezdeményező, felelősségteljes magatartásában fejeződnek ki. Köztudott, hogy a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet korszaka nem mentes konfliktusoktól, ellentmondásoktól. A két világrendszer küzdelme, az imperialista erők romboló hatása a szocialista országokban is érződik. Az ifjúság erkölcsi-politikai arculatára ezek a tényezők is hatnak, konfliktusokat okozhatnak, amivel a szovjet pedagógia számol is. A kommunista társadalmat építő rendszer egészséges fejlődése, az ifjúság reális ismeretén és sajátosságainak, *új vonásainak figyelembevételén alapuló elemzés*, a korszerű pedagógiai tevékenység biztosítja a felnövő nemzedék világnézeti-erkölcsi-politikai arculatának kedvező formálását.

A 2000. esztendő perspektívái a gyors változások képét vetítik elénk; az ismeretek szüntelen felülvizsgálatát, módosítását igénylik. Már az általános iskolától kezdve arra készítik fel a szovjet ifjúságot, hogy lépést tudjon tartani a tudományos-technikai fejlődéssel, s iskolai tanulmányainak befejezése után szakadatlanul továbbképezze magát. Ez a *pedagógiai tendencia* sajátos motivációt ad az iskola nevelő-művelő-képző tevékenységének. Az iskola ugyanis nem vállalkozhat arra az elérhetetlen feladatra – állapítják meg a szovjet szakemberek –, hogy megadja a több évtizedre elégséges tudásanyagot, hanem szilárd alpműveltséggel, a kreatív gondolkodási képesség fejlesztésével alapozza meg a tervszerű és rendszeres továbbtanulást. Az iskolának tehát csak azokat a minimális ismereteket érdemes átadnia, amelyek 1. szükségesek a tanuló *világnézetének kialakításához*, 2. feltehetőleg legalább egy nemzedéken keresztül érvényben maradó *tudományos értékek*, 3. nélkülözhetetlenek a tanuló elindulásához a *termelőtevékenység* terén, ugyanakkor maximálisan kifejlesztik jártasságát és készségeit a kapott ismeretek alkalmazására, s képessé teszik új ismeretek önálló keresésére és elsajátítására.

1976. szeptember 1-én vezették be kísérletképpen az általánosan képző kötelező 10 osztályos politechnikai munkaiskola 1–10. osztályában „*A tanulók nevelésének keretprogramja*”-t, mely a kommunista nevelés alapelveinek megfelelően építi fel az egész iskolai nevelő tevékenységet. E dokumentum új vonása az, hogy a nevelés alábbi *nyolc* területét különbözteti meg: 1. kommunista világnézetre nevelés, 2. a politikai tudat és a társadalmi aktivitás fejlesztése, 3. az erkölcsi nevelés; fegyelemre és kulturált magatartásra nevelés, 4. értelmi nevelés, 5. munkára nevelés; a politechnikai látóköri kiszélesítése, a tudatos pályaválasztásra való felkészítés, 6. az állampolgári jogokra és kötelességekre nevelés, 7. esztétikai nevelés és 8. testi nevelés. A Keretprogram négy fő fejezetre oszlik: I. A modern tanulói személyiség és az általánosan képző iskola nevelő munkájának alapvető feladatai. II. Az általánosan képző iskola 1–10. osztályos tanulói nevelésének tartalma. III. Az iskolai közösség tevékenységének fajtái. IV. Az iskola, a család, a termelő közösség és a társadalom közös tevékenysége a tanulók nevelésében. E Keretprogram

célja, hogy a nevelés említett nyolc fő területe kölcsönösen áthassa egymást, s megvalósuljon az iskolai, a családi és a társadalmi nevelés egysége. Ez azonban igen bonyolult feladat.

A Szovjetszkaja Pedagógika – a Szovjetunió Neveléstudományi Akadémiájának sajtóorgánuma – hasábjain az elmúlt év 5. számától kezdve élénk vita bontakozott ki „*a kommunista nevelés problémáinak komplex megközelítéséről*”, s a vita mindmáig nincs lezárva. Hazánkban is ismert neves pedagógusok, pszichológusok és szociológusok szólnak hozzá e témához (L. K. Baljasznaja, R. G. Gurova, E. I. Kokorina, A. V. Tolszih, Sz. M. Koszolapov, L. I. Ruvinszkij, L. I. Novikova, A. A. Bodalev és mások). A hozzászólásokból kitűnik, hogy a Keretprogram bevezetése óta jelentősen megnövekedett az aktivitás az iskolai nevelőmunkában, a komplex szemléletmód hiánya miatt azonban – úgy tűnik – a nevelőmunka nem elég eredményes. Gyakran nemcsak az eszmei-politikai, az erkölcsi és a munkára nevelés folyik egymástól függetlenül, de még az általános-, a középiskolai és az iskolán kívüli nevelés között sincs meg a kellő összhang. A nevelés a pedagógiai diszciplínák közül talán a legfontosabb, de egyben a legnehezebb feladatot is jelenti a teoretikus, a kutató és a gyakorló pedagógusok számára. A szovjet pedagógusok is méltán éreznek benne – a pedagógia más ágaihoz viszonyítva – egyfajta nehezebben megragadható többletet.

A Szovjetunióban is – úgy, mint hazánkban – állandóan visszatérő jelenség, hogy a nevelőirányultságúnak szánt iskola újra meg újra, különböző erőfeszítések ellenére oktatásközpontúvá válik. Pedig a szovjet pedagógia az iskolát nemcsak ismeretközlő intézménynek fogja fel, hanem az alkotó képességek, a társas élet, a társadalmi gyakorlat első terepének, amely nemcsak a maga eszközeire korlátozódik, hanem a családi és társadalmi erővel való összefogásban, pedagógiai tevékenységük összehangolásában látja a maga nevelői centrum-szerepét. Ezért a jelenlegi szovjet neveléstudományban és neveléslelektanban – amelynek segítségével célra orientált módon alakítható ki az új ember személyisége az oktatás és a nevelés folyamatában – a *komplex megközelítés egyidejűleg mint konkrét gyakorlati és elméleti probléma* jelentkezik.

A Neveléstudományi Akadémia irányításával a kutatók és a gyakorló pedagógusok többek közt azt vizsgálják, hogy miképpen valósítható meg egyrészt a nevelés és a képzés, másrészt a kommunista társadalom építésének feladatai közti szerves egység a személyiséget formáló reális folyamatok és külső tényezők minél teljesebb figyelembe vételével? Hogyan lesz valóban kreatív, minden szűklátókörűségtől és egyoldalúságtól mentes minden egyes fiatal személyiségének fejlesztése? Milyen mértékben járulhat hozzá a modern neveléstudomány és neveléslelektan a teljes ember személyiségének kibontakoztatásához? Mert a *nevelés eredménye*: a művelt, társadalmilag aktív, felelősségteljes kommunista ember. E műveltségen természetesen nemcsak az elsajátított ismereteket értik, hanem valamennyi nevelői ráhatás eredményét: a világnézeti, erkölcsi, politikai meggyőződést és magatartást, az esztétikai ízlést, a képességeket, emberi tulajdonságokat, az érdeklődési kört is: egyszóval, a személyiség teljes tartalmát.

A kommunista nevelés célja: a mindenoldalúan fejlett ember formálása. A személyiség minden oldalú kibontakoztatásának eszméje humanista eszme, amely összefügg a kommunista társadalom építésének feladatával. A szocializmusból a kommunizmusba való átmenet időszakában a személyiség sokoldalú, harmonikus fejlesztése objektív szükségszerűséggé válik. A szocialista termelés, a tudományos és technikai haladás nem szűklátókörű

szakembereket igényel. Az ilyen embertípus kialakítása, tehát a nevelés célja, meghatározza a *nevelés tartalmát, elveit, szervezeti formáit, módszereit és eszközeit*. A személyiség minden oldalú és harmonikus fejlesztése mindenekelőtt általános politikai probléma, amely a társadalom átalakulásával, a fizikai és szellemi munka, a város és a falu közötti lényeges különbségek megszüntetésével függ össze. A probléma megoldásán fáradozik a filozófia, a szociológia, a pedagógia és a többi tudományág is. A személyiség alakításának ugyanis döntő tényezője a *társadalmi környezet*, annak összes megnyilvánulása. Átalakulásának egyéni jelleget ad az, hogy milyen kapcsolatokban, viszonyulásokban vesz részt.

A legnagyobb hatást a közvetlen környezet, közösség teszi rá: az ottani interperszonális viszonyulások, a közösségben elfoglalt helye, a közösség tekintélye. A környezet hatása nem végzetserző; az ember maga is alakítja környezetét. A szovjet társadalomban gazdagodik a közösségi tevékenység tartalma, s egyúttal nő a személyiség alkotó aktivitása. A társadalmi munkatevékenység új típusú személyiség kialakulásának alapját veti meg, melynek belső szükséglete a termelőerők fejlesztésére, a társadalmi viszonyok tökéletesítésére irányuló együttes tevékenység. A szocialista demokrácia fejlődése is fokozza a személyiség kreativitását, a szocialista termelési mód fejlődése tág teret ad ennek az aktivitásnak. A személyiség egysége a tevékenységben alakul ki. Az ember tevékenysége mindig *individuális* jellegű, hiszen nem egyformán vesz részt a társadalom mindenféle tevékenységében. Ennek során bekapcsolódik a társadalmi viszonyulások rendszerébe; a nevelő hatás szempontjából a *tevékenység társadalmi célja* az elsődleges, nem pedig a végrehajtott műveletek. A tudat egyrészt a tényleges társadalmi viszonyulások, másrészt az ismeretek, normák, ideálok révén formálódik. A szocialista tudat visszahat a társadalmi gyakorlatra; a *világnézet integrálja a személyiség intellektuális és erkölcsi szféráját*.

Az ember a társadalmi tapasztalatok elsajátítása során válik személyiséggé, a személyiségnek azonban nemcsak *szociális*, hanem *biológiai és pszichológiai struktúrája* is van. A három struktúra egymáshoz való viszonya igen bonyolult. Problémát jelent pl. a biológiai és a társadalmi érettség idejének egyre nagyobb eltolódása egymástól (túl korai házasságok felelőtlenül magukra hagyott gyermekekkel, vagy túl késői házasságok elkövetett egykével). Azért is nehéz az ifjúkor határait megállapítani, mert a szociális és a belső, pszichofiziológiai érés nem esik egybe. Az előbbit az életre való felkészülés elhúzódása, az utóbbit az akceleráció jellemzi. 14,5 – 18 éves korra tehető a kora ifjúság: az ifjú növekedése, testi ereje ekkor már eléri, értelmi fejlődése is megközelíti a maximumot. Teljes jogú állampolgárrá válik, anyagilag viszont többnyire még a szüleitől függ. Öntudata kifejlődését elősegíti az a tény, hogy egyre több közösség tagjává válik. Társas kapcsolatait az autonómiára törekvés jellemzi. Viselkedési autonómiája általában funkcionál is. Érzelmi autonómia-igényeinek kielégítése fokozott tapintatot kíván főként szüleitől, habár erkölcsi, értékelési szempontból többnyire még szülei domináns hatása alatt marad. A közösségi kapcsolatok iránti igénye ebben a korban a legerősebb; természetesen bekapcsolódik nem-formális csoportok életébe is, ami azzal a kockázattal jár, hogy a felnőttektől való önállósulásra vágyva mindenképpen ki akarja vinni kortársai elismerését, esetleg helytelen viselkedéssel is.

A Szovjetunió Neveléstudományi Akadémiája Általános Pedagógiai Intézetének a 8.-és 9. osztályos (15 és 16 évesek) tanulók körében végzett *legújabb vizsgálatai* szignifikáns összefüggést mutatnak a közösségi beállítottság és a szellemi készségek fejlettsége között, de egyben rávilágítanak arra is, hogy a 8. és a 9. osztályos tanulók szellemi készségeinek színvonal-emelkedése *nem esik egybe* az ideológiai meggyőződés és a közösségi beállítottság fejlődésével. E folyamatok ellentmondásos volta abban nyilvánul meg, hogy már

relatív jól kifejlődött meggyőződések és magatartásformák egy bizonyos életkorban átmenetileg ismét relatívvá, sőt kérdésessé is válhatnak, amikor a serdülő új felismerésekkel, tapasztalatokkal, meghatározott magatartást követelő situációkkal kerül szembe. Úgy tűnik, hogy az emberi értékek íratlan skáláján ma az értelem magasabb fokon áll, mint az érzelem, ez pedig óhatatlanul az érzelmi kultúra elszegényesedéséhez vezet.

A felmérések azt mutatják, hogy az utóbbi időben egyre szembetűnőbb a személyes kapcsolatok gyengülése, ugyanakkor a réginél jobban kitágul a világ: a fiatalok országos, sőt világméretű kapcsolatokban gondolkodnak. A tömegkommunikációs eszközök fejlődése kitágítja a fiatalok ismeretkörét, jelentősen befolyásolja erkölcsi és politikai beállítottságukat, példaképeik megválasztását. Ily módon könnyen jutnak a legkülönbözőbb információkhoz, ami általában kedvező és előremutató, ugyanakkor azonban számos nevelési problémát is felvet. A nevelő ráhatások összessége nincs mindig kellőképpen biztosítva, sőt, a tervszerű nevelőmunka az információ-mennyiséghez képest háttérbe szorul, s ez elsősorban az ideológiai, politikai és erkölcsi felfogás, magatartás kedvező alakulását fékezi. Világszerte vizsgálják a társadalomnak, s különösen a fiataloknak a *tömegkommunikációs eszközökhöz való viszonyát*. Nyugaton arról beszélnek, hogy ezeknek az általános használata az ember „eltömegesedéséhez” vezet. Ez azonban csak akkor igaz, ha a tömegkommunikációs eszközök kizárólag üzleti szempontból adagolt silány „szellemi fogyasztási cikkeket” közvetítenek, nem a kultúra értékeit. A színvonalas tömegkommunikáció csak fejleszti a fiatalok ízlésvilágát, képessé teszi a válogatásra. Annak pedig, hogy a Szovjetunióban a tömegkommunikációs eszközök is erősítik a fiatalok világnézeti egységét, semmi köze a „tömegember” fogalmához; ez a személyiség fejlődéséhez szervesen hozzátartozik.

A Neveléstudományi Akadémia kutatói ugyanakkor felhívják figyelmünket a fiatalok kapcsolataiban megmutatkozó *két veszélyes torzulásra*: az egyik az emberi együttélés szabályainak semmibevevése, részegeskedés, huliganizmus. Ezek ellen erélyes rendszabályokkal veszik fel a harcot. A másik nem kevésbé veszélyes: a csendes, passzív individualizmus, az önzés, a közömbösség. Ezek ellen minden társadalmi erőt sorompóba állítanak: iskolát, családot, munkahelyi kollektívát, ifjúsági szervezeteket stb. A tapasztalat ugyanis azt bizonyítja, hogy nem megfelelő nevelés esetén a fiatalok jellemének számos erkölcsi vonása először csak apróságokban, később azonban teljes egészében az ellentétébe csaphat át: a humanizmus – embertelenségbe, a büszkeség – nagyképűségbe, a méltóságtudat – dicsekvésbe. A kommunista társadalom új magatartási normákat, szabályokat követel. Az etikai norma akkor válik igazán hatékonyá, amikor hagyománnyá, megszokássá alakul. A feladat az, hogy az erkölcsi elvek a fiatalok *személyes meggyőzésévé*, magatartásukat meghatározó normává, szokássá váljanak. A meggyőzés a személyiség szerkezetének lényeges alkotóeleme. Közvetlen kapcsolatban van az ember magatartásbeli készségeivel és teljesítőképeségével. A meggyőzés határozza meg az ideológiai pozíciót és a szubjektív értékrendszer jellegét. Az Akadémia *Általános pedagógiai intézetének vizsgálatai* azt is kimutatták, hogy míg pl. olyan alapvető ideológiai meggyőzés és magatartás, mint a szocialista hazaszeretet és a szocialista államközösséghez való ragaszkodás, az internacionalista magatartás, a teljesítményre irányuló törekvés és a kollektivitás viszonylag jól fejlett, nincsenek ugyanilyen pozitív eredmények a társadalmi aktivitás körét és fejlettségi fokát, a szabad idő kulturált és tartalmas eltöltését, a rendszeres sportolást, s *fizikai munkához való hozzáállást* illetően.

1977. december 22-én jelent meg az SZKP Központi Bizottságának és a Szovjetunió Minisztertanácsának közös határozata: az *általánosan képző középiskolai tanulók hatékonyabb neveléséről és a munkára való felkészítésükről*. A határozat megállapítja többek között, hogy az ország nagy sikereket ért el az oktatásügy terén. Ugyanakkor azonban arra is rámutat, hogy az általánosan kötelező középfokú oktatás feltételei között a tanulók munkaoktatása, munkára nevelése és pályairányítása *nem felel meg* a társadalmi termelés és a tudományos-technikai haladás egyre növekvő követelményeinek. Az iskolák sok végzett tanulója a szükséges munkafelkészítés nélkül lép az életbe, nincs kellőképpen tájékozódva az alapvető szakmákról és komoly nehézségei támadnak a munkábaálláskor. A határozat arról is említést tesz, hogy az iskolai tantervek és tankönyvek az esetek többségében túlszűfoltak, felesleges információkat, másodlagos anyagokat tartalmaznak, ami akadályozza az önálló alkotó jellegű munka iránti készség kialakulását a fiatalokban. Nem eléggé aknázzák ki a tanórának, mint a nevelői tevékenység kialakult szervezeti formájának nagy lehetőségeit ahhoz, hogy a tanulóknban magasfokú eszmei-erkölcspolitikai tulajdonságokat alakítsanak ki, felkészítsék őket az életre, a társadalomba való beilleszkedésre, a munkára.

A határozat intézkedik a munkaoktatás és a munkára nevelés sokoldalú megjavításáról. Kimondja, hogy a tanulók hatékony munkaoktatását és pályairányítását az iskolához közeli *üzemek, szovhozok, kolhozok* segítségével felhasználásával szervezzék meg. A tanulók részvételét a hasznos társadalmi tevékenységben életkori sajátosságaik figyelembevételével valósítsák meg, biztosítva a nyolc osztályt végzők számára a továbbtanulás és a szakképzés tudatos megválasztását; emellett javítsák meg a szakmunkásképző intézetek oktató-nevelő munkájának színvonalát; a 9. és a 10. (illetve a balti köztársaságokban a 11.) osztályokban a munkaoktatás időtartamát heti 2 óráról 4 órára emeljék fel. A munkaoktatáshoz a városi és a falusi iskola feltételeiből kiindulva jobban használják fel a vállalatok tanműhelyeit, az iskolaközi oktató-termelő kombinátokat, valamint a *tanulók termelői szakszportjait*. Ez utóbbiakról a Szovjetszkaja Pedagogika 1979. 4. számában olvashatunk A. N. Csizs: „A tanulók termelői szakszportjainak nevelő funkciói” címmel. E szakszportok fő célja, hogy meggyőző propagandát fejtsenek ki azoknak a mezőgazdasági és ipari szakmáknak a jelentőségéről, amelyekben az adott vidéknek a legnagyobb a munkaerőigénye, és előmozdítsák a tanulói ifjúság bekapcsolódását a termelőmunkába. E szakszportokban az önkormányzati szervek biztosítják a tanulók kezdeményezéseinek és önálló döntéseinek lehetőségeit mind a termelés, mind a napi programok megszervezésében. A politikai-, kulturális és sportfoglalkozások lehetővé teszik, hogy a tanulók az őket érdeklő területeken kibontakoztathassák képességeiket. A termelői szakszportok felkeltették a neveléstudományi kutatók figyelmét is. A Neveléstudományi Akadémia irányításával vizsgálják az olyan kérdéseket, mint: a pedagógiai irányítás és az önkormányzat összehangolása, a termelőüzemek képviselőinek és a Komszomol-szervezeteknek a bevonása a termelői szakszportok munkatevékenységébe.

A már említett *iskolaközi oktató-termelő kombinátok*, amelyeket 1974-ben szerveztek meg, önálló oktatási intézmények. Ezekben a napirend a következő: öt napig az anyaiskolában tanulnak, a hatodikon szakmai képzésben részesülnek a központban, illetve az azt patronáló üzemek valamelyikében. Ez azokra a tanulókra vonatkozik, akik majd a 10. osztály befejezése után felsőoktatási intézményben szeretnék tanulmányaikat folytatni. Az Orosz Föderációban 1978-ban 300 ilyen oktató-termelő kombinát működött, Moszkvában 36. Ez az oktató-termelő központ teljesen az iskolai élet

keretei között, a pedagógia normái szerint dolgozik, de a munka tartalmában mindenekelőtt a szakmai követelmények a meghatározók. A 9. osztályosoknak heti 6, a 10. osztályosoknak pedig heti 4 órá elfoglaltságuk van. A szakma kiválasztása kizárólag a tanuló joga; minden esetben önkéntesen történik. A patronáló üzemekben néhány hónap után – amikor a fiatalok már némi szakmai jártasságra is szert tettek – termelőmunkát is végeznek. A munkabér őket illeti. A termelőmunkát a helyi üzemek, vállalatok igényeinek megfelelően végzik.

A Szovjetunióban a 10 osztályos általánosan képző politechnikai munkaiskolát végzett fiataloknak mintegy 25–30%-a *tanul tovább* felsőoktatási intézményekben, 70–75%-uk *azonnal munkába áll*, dolgozni kezd. Elhelyezkedésük nem történhet zökkenőmentesen, ha az iskola nem készíti fel őket megfelelően a termelőmunkába való részvételre. Ezért a 10 osztályos iskolának nemcsak az általános műveltség megalapozása az elsőrendű feladata, hanem bizonyos szakmai alapok lerakása is. Ezt hiányolja többek között P. R. Atutov is „A munka mint a kommunista világnézet kialakulásának tényezője” című cikkében (Szovjetszkaja Pedagógika, 1978. 12. sz.) Véleménye szerint az oktatást még ma sem kapcsolják össze a munkával. Erről tanúskodik az a tapasztalat, hogy a tanulók egy része, amikor az iskola elvégzése után munkába áll, nem rendelkezik megfelelő munkafegyelemmel és fizikai teherbírással. Mivel a jelenlegi tervidőszakban, azaz 1976–1980-ig hét és fél millió középiskolát végzett tanuló kapcsolódik be a termelésbe, minden iskolának elsőrendű feladata a *munkára nevelés erősítése*. Atutov úgy véli, hogy mivel a kommunista társadalom embertípusa csak a gyakorlati tevékenység folyamatában, a társadalom javára végzett munkája során formálódhat ki, a nevelőmunka komplex megközelítésének kulcsa: a munka, pontosabban a tanulók munka által történő nevelése. A munka komplex, vagyis a személyiség minden vonatkozására kiterjedő hatását figyelembe véve a *munkára nevelés egységes folyamatában az összes nevelési tényező együttes hatásának a pedagógiai törvénye* érvényesül. Abban az iskolában, ahol szüklátókerüen, egyoldalúan kezelik a munkaoktatást, munkára nevelést, ott általában az egész nevelőmunkában is lényeges hibák fedezhetők fel. Mert a termelőmunka, különösen, ha alkotó tevékenységgel párosul, nagy szerepet játszik a tanulók *pozitív személyiségjegyeinek kialakításában*. Éppen az alkotó munkában tárulkozik ki és fejlődik minden serdülő személyisége. A rendszeres, pedagógusok irányításával folyó munkatevékenység eredményeképpen alakulnak ki a *kommunista magatartás készségei* és szokásai, valósul meg az, amit Makarenko úgy fejezett ki, hogy az ember minden körülmények között a helyes, a közösség, a társadalom számára hasznos eljárást tudja választani, s elég erőt és szilárdságot talál magában ahhoz, hogy mindvégig így járjon el, bármilyen nehézségek és kellemetlenségek állnak is útjában. Márpedig ilyenek elég gyakran jelentkeznek. Amikor a tanulók termelőmunkában vesznek részt ipari üzemben vagy a szocialista mezőgazdaságban, nemcsak egymással kerülnek kapcsolatba iskolai közösségükön belül, hanem más emberekkel is; szemléletesen kibontakoznak előttük a társadalmi viszonyok fejlődéstörvényei, felismerik a kommunista erkölcsi normák életszerűségét, tudatára ébrednek a munka nagy társadalmi értékének, és annak, hogy harcolniuk kell az erkölcsi követelményeket, a társadalmi termelés érdekeit sértő jelenségek ellen.

A Moszkvában, 1978. június 28. és 30. között megtartott Össz-szövetségi Pedagógus Kongresszuson külön szekció foglalkozott a „*Munkaoktatás, munkára nevelés és pályáirányítás*” kérdéseivel. A szekció, amely komplex módon közelítette meg a nevelést, megállapította, hogy a tanulók munkához való helyes viszonyának kialakítása az anyagi

javak termelésében valósítható meg elsősorban, amely egyúttal a helyes szakmaválasztást is elősegíti. Ennek legfontosabb tényezői: a tudományok alapjainak tartós ismerete, széles politechnikai látókör, szilárd ismeretek és képességek a technika, technológia, szervezés és közgazdaságtan köréből, egy szakma minél tökéletesebb elsajátításának igénye, kötelességtudat, a társadalom javára történő munkálkodás igénye, munkaszeretet, a fizikai munka iránti tisztelet. Ugyanakkor azonban azt is hangsúlyozták a szekció résztvevői, hogy nem szabad a tanulók munkára nevelését csupán a technikai, technológiai ismeretekre és készségekre korlátozni. Ismereteket kell nyújtani a korszerű termelés tudományos alapjairól is, kialakítani bennük a munkához való kommunista viszonyt. A szekció tagjai azt is kiemelték, hogy a munkára nevelésnek elsősorban a tanítási órán és az iskolán kívüli társadalmi munkában kell megvalósulnia. El kell érni a *munkára nevelés, az ideológiai-politikai és erkölcsi nevelés egységét*, arra törekedve, hogy az oktató-nevelő munka elősegítse a népgazdaság érdekeit szolgáló pályaválasztást is.

A nevelésközpontú iskola megvalósítása szempontjából ma különösen fontos a tanuló *személyiségmodelljének* kidolgozása. Ez a személyiség a szocialista társadalom struktúráját tükrözi: modelljének kidolgozásánál a tudomány és a technika forradalma okozta társadalmi változások következményeit veszik alapul. A személyiség struktúrájának legfőbb összetevői: a tevékenységi program; az intellektuális és testi erők komplexusza; a társadalmi-politikai és erkölcsi aktivitás. Ennek megfelelően a *nevelési célt* is olyan összetevőkre bontják fel, mint: világnézeti, ideológiai-politikai, testi, erkölcsi, esztétikai és munkára nevelés, a közösség változatos tevékenységének megszervezése. A nevelési cél valamennyi komponense harmonikus egységet alkot. A nevelés egyes területeinek összefonódását – közös társadalmi irányultságuk és kölcsönös kapcsolataik mellett a személyiség strukturális sajátossága határozza meg.

A komplex nevelés megvalósítása során a szovjet neveléstudományi kutatók rávilágítanak arra, hogy a nevelés tárgya nem egyes izolált tulajdonságok konglomerátuma, hanem a teljes személyiség, melyben az erkölcsi, eszmei-politikai és egyéb tulajdonságok meghatározott egységben, egymásba ötvöződve találhatók. Vagyis: a *komplex szemlélet megvalósítását* a nevelésben úgy értelmezik, hogy a társadalmilag értékes *tevékenységet egyidejűleg különböző formákban* alkalmazzák a személyiség sokoldalú fejlesztése céljából.

Sz. M. Koszolapov és L. I. Ruvinszkij „A nevelés komplex szemléletének néhány kérdése” című cikkükben azért hangsúlyozzák újra és újra ezt a gondolatot, mert véleményük szerint *egyes szovjet pszichológusok helytelenül értelmezik* a nevelés komplex megközelítésének kérdését. Ezek álláspontja ugyanis az, hogy a gyermekek számára az egyes életkorokban mindig *csak egy bizonyos tevékenységfajtának* van vezető szerepe, ami önmagában képes kialakítani a személyiséget. Az említett szerzők azonban úgy vélik, hogy a nevelési területek összefüggésének elemzése és a pedagógusok gyakorlati tapasztalatai arról tanúsítanak, hogy éppen a komplex szemlélet szükséges a társadalmilag értékes tevékenység különböző fajtáinak felhasználásában, amelyek egymást kiegészítik, és így módon erősítik a nevelés lehetőségeit. Az az elv, hogy tevékenység által neveljünk – mondják – széles körben támogatásra lelt. A verbalizmust, a beszélgetésekben, az előadásokban való reménykedést méltán bírálják. Ugyanakkor óva intenek attól, hogy egyesek erre való hivatkozással a másik túlzásba essenek és lebecsüljék a tudományos világnézeti, ideológiai ismereteket. Mikor a *tevékenység és az ismeretek kapcsolatáról* beszélünk a

személyiség formálásában, abból kell kiindulni, hogy „a kommunista eszmeiség: a tudás, a meggyőződés és a cselekvés ötvözete” (Az SZKP XXV. kongresszusa. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1976. 93. p.)

Ezzel összefüggésben a szovjet pedagógusok választ keresnek arra a kérdésre, hogy milyen esetben alakul ki a nevelési területeknek ez a kívánt ötvözete, azaz, hogyan alkalmazzák a nevelés folyamán az ismereteket egységben a tevékenységgel, és nem attól elszakadva. Kutatásaikban a következő tételt állították fel: a társadalmi normák és elvek akkor segítik a személyiség jellemvonásainak, meggyőződésének alakulását, ha a tevékenység folyamán pozitív kapcsolat jön létre az *ismeretek és az érzelmek* között. Az ilyen kapcsolat azonban nagyon bonyolult, nem automatikusan jön létre. Milyen nagy különbség van pl. a tudás és a meggyőződés között, amelyet érzelmi átélés kísér. Pontosabban tudatosulásról van szó, vagyis arról, milyen értelmet tulajdonít maga az ember az adott jelenségnek, nem pedig arról, vajon ismeri-e azt a jelenséget.

A jelenlegi kutatások azt bizonyítják, hogy a társadalmi normák és elvek elsajátításában rendkívül nagy szerepe van a tudatos gondolkodásnak. A tudás és az átélés kapcsolatának elemzése azt mutatja, hogy ha a fiatal értékeli, megérti a normák és elvek értelmét, ez már érzelmi állapottal jár együtt. A normák és elvek elsajátításának mechanizmusa tudatosult érzelmi viszonyokra épül, melyekben az ismeret, valamint a tevékenység személyes értelmének átélése egységet alkot. Ebből az elvből kiindulva fogalmazzák meg a társadalmi normák és elvek komplex elsajátításának törvényszerűségét, ami abban rejlik, hogy egyrészt a nevelés folyamatában kell szervesen összekapcsolódnuk az ismereteknek és a tevékenységnek, másrészt az elveket és a normákat tudatosan és emocionálisan kell elsajátítani a tanulónak, hogy a személyiség szintjén ismeretek és érzelmek komplexumaivá váljanak, tehát meggyőződéssé váljanak.

A tanuló meggyőződésének kialakulásában minden környezeti tényező szerepet játszik. Nem szabad azonban feltételezni, hogy az ismeretek és készségek elsajátítása egyenes vonalban és szükségszerűen megfelelő nézetek kialakulására vezet. Nagy jelentősége van a tanulót körülvevő kollektív befolyásnak; ehhez azonban szükség van pozitív társadalmi célkitűzésekre, folyamatos fejlődési lehetőségre, közeli és távoli perspektívára és értelmes részcélokra, az egyén aktív közreműködésére a közösségi cél megvalósítása érdekében. Az *erkölcsi tudat* kialakítása igen hosszú folyamat, amely az erkölcsi normák elsajátításával kezdődik, s végül eljut a személyiség önként vállalt, tudatos morális cselekvéséhez. Az erkölcsi fejlődés nem egyszerűen csak egyik oldala a személyiségformálásnak. A társadalmi érték, az egyén osztályszemlélete szempontjából az erkölcsi nevelés meghatározó jellegű. Mind az értelmi fejlődés, mind a testi fejlődés, mind pedig bármiféle szakmai felkészülés az emberi környezet számára csupán abban az esetben nyeri el igazi jelentőségét, ha sajátos ötvözetet alkot az egyén erkölcsi tulajdonságaival, s az egyén erkölcsi arculatát tükrözi.

Az erkölcsi nevelést hosszú ideig azonosították a hazafiasságra, a proletárinternacionalizmusra, a munkaszeretetre, a fegyelemre és igazmondásra neveléssel. Korunkban azonban számos régi erkölcsi fogalom új tartalommal telítődve illeszkedik az erkölcs még szélesebb tartalmába. Ilyenek: a humanizmus, a kötelességérzet, nemeslelkűség, önzetlenség, méltóságtudat és lelkiismeretesség, szívélyesség és udvariasság, merészség és bátorság stb. A szovjet pedagógia feladatának tekinti, hogy bemutassa, milyen sajátos módon nyilvánulnak meg ezek az általános emberi fejlődés során felhalmozódott és

öröklődött erkölcsi fogalmak s normák a kommunizmust építő emberben, fiatalokban. Természetesen e törekvés nemcsak az erkölcsi fogalmak körét bővíti, hanem a nevelés folyamatát is bonyolultabbá teszi.

A tanulók *erkölcsi magatartásának helyes értékelését* a szovjet pedagógusok fontos feladatuknak tekintik. Az első feladat a tények megbízható, pontos megismerése, a második a tettek erkölcsi értékének megállapítása. Itt figyelembe veszik egyrészt az objektív eredményt, másrészt a tevékenység egyéni lélektani indítékait. Az elemzés megkönnyítésére A. V. Zoszimovszkij *a cselekedetek következő csoportosítását* javasolja: erkölcsös, amorális és erkölcsileg nem egyértelmű cselekedetek. Az erkölcsös cselekedetekhez tartoznak azok a mindennapi tettek, amelyek minimális akarati erőfeszítéseket követelnek. Ezek gyakran reproductív jellegűek, mégis nagy a pedagógiai jelentőségük, főként a kisiskolás korban, mert a későbbi tudatos erkölcsi rendszer alapjaivá válhatnak. Az amorális tetteknelkülönbözteti a valóban káros viselkedést – kisebb, komoly és igen komoly vétkeket –, valamint a nem átgondolt, önállótlan, sokszor csak utánczó botlásokat, amelyeket legtöbbször az egészségtelen környezet hatására követnek el a tanulók. Az erkölcsileg nem egyértelmű tetteknelkülönbözteti az objektív eredmény és az egyéni indíték nincs összhangban. Ide sorolható még a lélektani traumák okozta helytelen magatartás.

A módszerek megválasztásánál figyelembe veszik az egyén és a közösség nevelésének kölcsönhatását. Az erkölcsi nevelés lényege az, hogy a tanulók magukévá tegyék a társadalom erkölcsi alapelveit. Absztrakt volna a nevelés, ha kizárólag a kommunizmushoz igazodna, nem venné figyelembe a fejlődés jelenlegi fokának adottságait. Egységet alkot a mindennapi „egyszerű” erkölcsi normák elsajátítása és a kommunista erkölcsre nevelés. Az életkori sajátságok figyelembevétele tehát nem azt jelenti, hogy a gyermekeket a mindennapi normákra, a serdülőket a szocialista osztályerkölcsre, az ifjúságot a kommunista erkölcsre neveljék, hanem azt, hogy a gyermek erkölcsi érzései főként közvetlen környezetére vonatkoznak, később határozottabb, elvibe formát öltenek, ifjúkorban pedig teljesen tudatosulnak, szembe tudnak szállni az ellenséges hatásokkal, konfliktus esetén helyesen *képesek* dönteni.

Több neves szovjet szakember kutatja, vajon lehetséges-e megfelelő eredményt elérni kellő nevelőráhatással a *személyiség erkölcsi fejlődésére*, továbbá, hogy milyen elvek alapján *irányítható az erkölcsi nevelés folyamata*. Megállapították, hogy az erkölcsi nevelés folyamatának mindenekelőtt egyeznie kell a vezető társadalmi tendenciákkal. Helyesen kell értékelni a külső és belső tényezők szerepét, figyelembe véve a fejlődés dialektikus jellegét. A nevelés tudományosan megalapozott irányításához az elmélet kidolgozását olykor akadályozzák az ún. „szabad nevelés” még mindig meglévő csökevényei valamint az irányítás herbarti értelmezése, mely az egyéniség elnyomását célozza. Bebizonyosodott, hogy a fejlett szocialista társadalom előnyös feltételeket teremt a nevelés irányításához az állami és a társadalmi intézmények rendszerével.

Az erkölcsi szempontból *nehezen nevelhető* gyermekek problémáival a szovjet pedagógusok, pszichológusok és kriminológusok széles tábora foglalkozik. Ugyanakkor azonban kevésbé feltárt azoknak a gyermekeknek a fejlődése, akik a norma és az elhajlás határán vannak, tehát ahol a korrekció még könnyebb. A személyiség pedagógiai tanulmányozásának folyamatát két részre osztják: az információk gyűjtése és azok elemzése. Ezután következne a diagnózis megállapítása, melyet az nehezít, hogy a neveléstudomány még

nem állította össze a rendellenességek különböző formáinak kritikai leírását. Az eddigi osztályozások empirikus úton történtek. A rendellenességeket általában már csak akkor veszik észre, ha a gyermek kezd „kilógni” a kollektívából. A korai elhajlások diagnosztikájának tudományos módszere megkívánja, hogy először vizsgálják meg a tanuló viselkedésének külső megnyilvánulásait, azután elemezzék az okokat, motivációkat, végül fejlődésében szemlélik az egyéniség kibontakozásának lehetséges tendenciáit. A *tanulók erkölcsi fejlődésének diagnosztikájánál* figyelembe veszik viszonyukat a társadalom anyagi és szellemi javaihoz, tanáraikhoz és tanuló-társaikhoz. A legújabb szovjet kutatások kiterjednek a nevelési közösségnek a társadalom egészével, a társadalmi kultúrával, a nevelés tömeg- és egyéni tényezőivel, valamint a gyermekekre ható egyéb közösségekkel való kapcsolataira, e rendszerekben való magatartásukra is. Az ún. „közösség és egyén”-probléma vizsgálatában a nevelési kollektívát bonyolult szociális rendszernek tekintik, melynek alanya és tárgya a gyermek. A közösség és az egyén problémája ugyanis egyre fontosabbá válik, amint nő a szubjektív tényező szerepe a társadalom fejlődésében. Ezért annak a megállapítására törekednek a neveléseméleti szakemberek, hogy miképpen lehet legeredményesebben irányítani a gyermekközösséget mint az egyes gyermek személyiség-fejlesztésének eszközt.

Az eddig leírtakból kitűnik, hogy a nevelés problémáinak komplex megközelítése oly bonyolult és sokrétű tevékenységet igénylő kutatómunka, amely a különböző *rokontudományok együttműködését* követeli meg. Ezért a szovjet pedagógusok, pszichológusok, szociológusok, filozófusok a felnövő nemzedék társadalmi-politikai aktivitását, ideológiai és politikai érettségét tudatának és viselkedésének egységében vizsgálják. Figyelembe veszik a nevelőhatások sokrétű voltát, a gazdasági fejlődés, a társadalmi és technikai haladás, a tömegkommunikációs eszközök szerepét. A *kutatási módszereket* mindig a kutatás tárgyának megfelelően igyekeznek megválasztani: 1. Magának az ideológiai-politikai nevelési folyamatnak, e folyamat tényezőinek vizsgálatára a rendszerelemzés, a funkcionális és genetikus elemzés szolgál. 2. A nevelési eszközök optimális rendszerének kialakításához a gyakorlat elemzése, a kísérlet, a különböző körülmények között elért eredmények összehasonlítása nyújt segítséget. 3. A személyiséget és a közösséget – mint a nevelés tárgyát és alanyát – az elméleti módszerek és a megfigyelés kombinációja révén kísérleti helyzetek teremtetésével, monografikus kutatásokkal vizsgálják. 4. Az értelmi-erkölcsi-politikai-esztétikai nevelés összefüggő rendszerének kialakításában a korcsoportonkénti feladatok rendszerezéséből, a nevelőmunka céljából kiindulva, a külső hatások és a feldolgozásukat elősegítő belső feltételek összehangolására törekednek. 5. A nevelőmunka pedagógiai irányítását, az ifjúsági szervezeteknek a tanulók aktivitására épülő tevékenységét a gyakorlat elemzésével, szociológiai módszerek alkalmazásával, szociometriai vizsgálatokkal tanulmányozzák. 6. A nevelőmunka eredményességéről diagnosztikai módszerekkel, az adatok matematikai és statisztikai feldolgozásával, kísérleti helyzetek teremtetésével kapnak objektív képet.

A rokontudományok képviselői közösen vizsgálják és újraértékelik a nevelés célját, a nevelési folyamat jellemző jegyeit és azokat az alapvető tényezőket, amelyek a nevelés eredményességét biztosítják. Elsősorban *komplex módon közelítik meg a nevelési célok értelmezését*, s ezen belül is a „*mindenoldalú fejlődés*” fogalmát. Mindenoldalú fejlődésen a személyiség valamennyi alapvető adottságának és alkotóképességének kibontakoztatását, az embernek mint az anyagi és szellemi javak termelőjének, mint társadalmilag

hasznos lénynek, mint erkölcsi és esztétikai értékek hordozójának, mint változatos anyagi és szellemi szükségletekkel rendelkező egyénnek a kialakítását értik. A személyiség mindenoldalú fejlesztése a szellemi gazdagságot, az erkölcsi tisztaságot és a fizikai tökéletességet harmonikusan egyesítő új ember nevelését jelenti. A személyiség mindenoldalú fejlesztése tehát a kommunizmus építésének törvényszerűsége, és éppen ezért egyúttal az az egyetemes pedagógiai alaptörvény is, amely az iskolarendszer alakulását, az iskola és a társadalom, az iskola és a különböző nevelési tényezők viszonyát, az oktatás és a nevelés tartalmát, módszereit, eszközeit, tehát a pedagógia valamennyi szféráját a maga komplexitásában determinálja.

IRODALOM

Az SZKP XXV. kongresszusa. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1976. 93–96. old.

Össz-szövetségi Pedagógus Kongresszus. Moszkva, 1978. június 28–30. 215 old. OPKM „Neveléstudományi Dokumentáció” sorozat, 1978.

Koszolapov, Sz. M.–Ruvinszkij, L. I.: O nyekotorih voproszah kompleksnovo podhoda k voszpitaniju (A nevelés komplex szemléletének néhány kérdése). Szovjetszkaja Pedagogika, 1978. 6. sz. 53–59. old.)

Bodalev, A. A.: A nevelés problémái és komplex kidolgozásuk. Szovjetszkaja Pedagogika, 1978. 7. sz. 12–20 old. (OPKM dokumentáció)

Novikova, L. V.: A gyermekközösség és a tanuló személyisége. Szovjetszkaja Pedagogika, 1978. 8. sz. 20–26. old. (OPKM dokumentáció)

• *Atutov, P. R.*: Trud kak faktor sztanovlenija kommuniszticeszkovo mirovozzrenija skolnyikov (A munka mint a kommunista világnézet kialakításának tényezője) Szovjetszkaja Pedagogika, 1978. 12. sz. 14–19. old.

Tolszth, A. V.: Problema licnosztyi v szorvremennoj pedagogicseszkovj psihologii (A személyiség problémája a modern neveléslélektanban) Szovjetszkaja Pedagogika, 1978. 8. sz. 62–70. old.

Arhangelszkij, L. M.: Priroda nravsztvennih norm i dialektika ih razvitija (Az erkölcsi normák természet és kialakulásuk dialektikája) Voproszi Filozofii, 1978. 2. sz. 72–79. old.